

Simplikios z Cylicji
i jego komentarz
do *Encheiridionu* Epikteta

Michał Damski

Simplikios z Cylicji
i jego komentarz
do *Encheiridionu* Epikteta

hořini

Redaktor prowadzący
Michał Jacek Baranowski

Recenzja
dr hab. Mieczysław Boczar

Redakcja i korekta
Joanna Kłós

Marka Homini jest częścią
Wydawnictwa Benedyktynów Tyniec

ISBN 978-83-8205-267-1

Wydanie pierwsze – Kraków 2023

© Copyright by Michał Damski
© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów
ul. Benedyktyńska 37, 30-398 Kraków
tel.: +48 534 037 299; +48 (12) 688 52 90
e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl
www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:
Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów
druk@tyniec.com.pl

*Mojej żonie Kasi
i córce Hani*

Spis treści

Podziękowania9
Wstęp	11
Założenia metodologiczne11
Układ tekstu	13
Zakres badań16

Część I Zagadnienia ogólne

Rozdział 1: Tło intelektualne epoki.	
Zarys problematyki biograficznej	21
1.1. Filozofia pogańska w czasach Simplikiosa	23
1.2. Podstawowe informacje biograficzne	27
1.3. Wyjazd z Aten do Persji. Hipotezy dotyczące miejsc powrotu.	29
1.5. Tendencje eklektyczne w komentarzach Simplikiosa	38
Rozdział 2: Epiktet jako charyzmatyczny nauczyciel	41
2.1. Rozróżnienie między λόγος i βίος	47
2.2. Filozof jako wychowawca oraz jako egzegeta i przewodnik duchowy	50
2.3. Filozof jako ἀνὴρ θεῖος – trudności definicyjne	59
2.4. Wizerunek Epikteta u Simplikiosa65
Wnioski z części I.	71

Część II Analiza komentarza

Rozdział 3: Zagadnienie postępu moralnego u Simplikiosa i Epikteta .	77
3.1. Metafora tonącego	79
3.2. Metafora choroby	82

3.3. Próba charakterystyki stanowiska Epikteta	84
3.4. Próba charakterystyki stanowiska Simplikiosa	88
Rozdział 4: Neoplatońska reinterpretacja filozofii moralnej Epikteta .	101
1.1. Wiedza Simplikiosa na temat filozofii stoickiej oraz postaci Epikteta	104
4.2. Trudności interpretacyjne	106
4.3. Poznanie jako początek oraz cel praktyki filozoficznej	109
4.4. Rzeczy zależne i niezależne od człowieka. Problem namiętności .	112
4.5. Pojęcie wyboru (αἵρεσις) oraz προαίρεσις	116
Rozdział 5: Egzegeza, protreptyk, ćwiczenie duchowe. Możliwe odczytania <i>Komentarza do Encheiridionu</i>	129
5.1. Komentarz jako tekst egzegetyczny	133
5.2. Komentarz jako tekst protreptyczny	138
5.3. Komentarz jako ćwiczenie duchowe	144
5.4. Ἀσκησις jako przygotowanie	147
5.5. Miejsce Simplikiosa w koncepcji „troski o siebie” Michela Foucaulta	154
Wnioski z części II	157
Bibliografia	161
Wykaz skrótów	175
Streszczenie	177
Summary	179

Podziękowania

Niniejsza książka stanowi nieznacznie zmodyfikowaną wersję mojej pracy doktorskiej, obronionej w 2019 roku na Wydziale Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego. Praca powstała pod kierunkiem prof. Krystyny Krauze-Błachowicz oraz prof. Krzysztofa Łapińskiego, którym winien jestem serdeczne podziękowania za opiekę naukową, nieocenione wsparcie merytoryczne udzielane na każdym etapie powstawania pracy oraz za inspirujące dyskusje filozoficzne.

Podziękowania należą się również recenzentom - prof. Mieczysławowi Boczarowi oraz prof. Sewerynowi Blandziemmu - za wnikliwą i uważną lekturę mojej pracy oraz za przedstawienie bardzo trafnych i konstruktywnych uwag.

Wdzięczność winien jestem także redaktor Joannie Kłos za profesjonalne przygotowanie tekstu do wydania oraz za pomoc w utrzymaniu możliwie najwyższych standardów językowych publikacji. Osobne podziękowania kieruję również do opata klasztoru oo. benedyktynów w Tyńcu, Szymona Hiżyckiego OSB oraz Wydawnictwa Benedyktynów Tyniec za przyjęcie mojej pracy do druku.

Książka ta nigdy nie powstałaby bez wsparcia najbliższej rodziny. Szczególnie chciałbym podziękować mojej żonie Katarzynie za nieustanne dostarczanie motywacji do pracy, szczególnie w trudnych chwilach, jak również za ogromną cierpliwość i wyrozumiałość wobec autora.

Wstęp

Założenia metodologiczne

Badacze już od dłuższego czasu przestali traktować pisma Simplikiosa wyłącznie jako źródło cytatów z autorów wcześniejszych, zwłaszcza presokratyków. Obecnie stanowią one już pełnoprawny przedmiot badań. Sam komentarz do *Encheiridionu* doczekał się jednak bardzo niewielkiej liczby opracowań. Choć literatura dotycząca filozofii Epikteta jest bardzo obszerna, rośnie też liczba prac poświęconych Simplikiosowi, to we współczesnej literaturze przedmiotu znaleźć można zaledwie kilka monografii i artykułów poświęconych w całości, lub przynajmniej w znacznej mierze, temu tekstowi¹. Oprócz tego dysponujemy opatrzonym obszernym wstępem krytycznym wydaniem komentarza sporządzonym przez Ilsetraut Hadot oraz jednym angielskim przekładem, w którym przedstawiono najważniejsze zagadnienia dotyczące tego tekstu². W języku polskim zaś nie ukazała się jak dotąd żadna gruntowna publikacja omawiająca komentarz do *Encheiridionu* całościowo³. Książka ta ma zatem charakter pionierski i pozwala na otwarcie nowych perspektyw badawczych, zwłaszcza w zakresie relacji między filozofią stoicką a neoplatońską.

¹ Thiel (1999a) (1999b); I. Hadot (1990); I. Hadot & P. Hadot (2004); Vogel (2013); I. Hadot (2014).

² I. Hadot (1996); Brennan, Brittain (2002).

³ W języku polskim na temat komentarza Simplikiosa opublikowany został jedynie artykuł K. Łapińskiego zatytułowany *Simplikios, czytelnik Epikteta* – zob. Łapiński (2014).

Przyjęta w tej rozprawie metoda badań polegała na pracy z tekstami źródłowymi w językach oryginalnych i w przekładach na języki nowożytny oraz na ich analizie z uwzględnieniem współczesnych interpretacji podejmowanych zagadnień. Podstawowym źródłem jest oczywiście sam *Encheiridion* wraz z komentarzem Simplikiossa, ze względu na zakres tematyczny pracy konieczne było jednak uzupełnienie materiału o pisma autorów neoplatonickich współczesnych Simplikiosowi, teksty dotyczące filozofii stoickiej (również te autorstwa innych niż Epiktet przedstawicieli stoicyzmu), a także źródła niepisane⁴.

Tematyka tekstu wiąże się z komentarzem do *Encheiridionu* i obejmuje przede wszystkim zagadnienia etyczne, rozpatrywane z perspektywy dwóch współczesnych koncepcji badawczych: ćwiczeń duchowych (Pierre Hadot) oraz troski o siebie (Michel Foucault). Podejmuję tu próbę określenia miejsca, jakie komentarz do *Encheiridionu* zajmuje w tradycji ćwiczeń duchowych, których celem jest nie tyle działalność czysto intelektualna, ile praktyka nakierowana na przekształcenie podmiotu. Oprócz tego podjęta tu została kwestia wizerunku Epikteta w późnej starożytności, związana jedynie pośrednio z problematyką komentarza, pozwalająca jednak udzielić odpowiedzi na pytanie, dlaczego komentator identyfikowany z tradycją neoplatonicką zdecydował się na komentowanie tekstu stoickiego. Książka ta z pewnością nie stanowi natomiast próby scharakteryzowania całokształtu działalności filozoficznej i komentatorskiej Simplikiossa, a ze względu na obecność tematyki stoickiej ramy czasowe tekstu nie ograniczają się do późnej starożytności – tam, gdzie to konieczne, odwołuję się do autorów oraz koncepcji znacznie wcześniejszych.

⁴ Zachowane wizerunki filozofów różnych okresów, których znaczenie omawia Zanker (1996).

Układ tekstu

Książka ta składa się z dwóch głównych części: pierwsza poświęcona została szerszym zagadnieniom – omówieniu najważniejszych zjawisk intelektualnych epoki, w której działał Simplikios, przedstawieniu stanu badań na temat postaci komentatora oraz próbie odpowiedzi na pytanie o wybór *Encheiridionu* jako tekstu przeznaczonego dla początkujących adeptów filozofii. W tym celu konieczne będzie scharakteryzowanie wizerunku Epikteta w późnej starożytności oraz przedstawienie go jako przykładu dwóch typów postaci: charyzmatycznego nauczyciela filozofii i boskiego męża (ἀνὴρ θεῖος).

Część druga natomiast stanowi analizę samego tekstu komentarza, koncentrującą się wokół dokonanej przez Simplikiosa reinterpretacji filozofii etycznej Epikteta. Tyczy się ona w szczególności kwestii postępu moralnego (προκοπή), jak również zawiera szersze spojrzenie na funkcje, jakie spełniać miał komentarz do *Encheiridionu*.

Rozdział pierwszy przedstawia postać Simplikiosa oraz zachowane pisma jego autorstwa, w szczególności prawdopodobne miejsce i czas powstania komentarza do *Encheiridionu*. Kwestię sporną wśród badaczy stanowi ustalenie powodu wyjazdu filozofa z Aten do Persji oraz określenie miejsca, w którym osiadł po powrocie, i charakteru jego dalszej działalności. W rozdziale zestawione zostały najważniejsze hipotezy dotyczące powyższych zdarzeń, bez rozstrzygnięcia jednak o ich prawdziwości. Ograniczono się jedynie do ich zreferowania. Opisane zostało również tło intelektualne epoki z uwzględnieniem tradycji filozoficznej, w jakiej kształcił się autor komentarza do *Encheiridionu*, oraz swoistości filozofii pogańskiej w Atenach i Aleksandrii w V i na początku VI wieku. W rozdziale tym omówiono również widoczną w tekstach Simplikiosa tendencję do harmonizowania pogańskich szkół filozoficznych w późnej starożytności oraz akcentowania zgodności między nimi.

W rozdziale drugim mierzę się z pytaniem, dlaczego Simplikios zdecydował się również na komentowanie nauk moralnych filozofa stoickiego, a nie tylko Arystotelesa czy Platona. W tym celu omówiłem dwa powiązane zagadnienia: (a) stopniowe formowanie się, a następnie utrwalanie wizerunku charyzmatycznego nauczyciela filozofii, postrzeganego i ocenianego przede wszystkim przez pryzmat sposobu życia, oraz (b) kształtowanie się wizerunku postaci ἀνὴρ θεῖος w późnej starożytności. Moim zdaniem istnieją w tekstach źródłowych dostateczne przesłanki do uzasadnienia hipotezy, zgodnie z którą Epiktet nie tylko spełniła kryteria stawiane charyzmatycznemu nauczycielowi filozofii, lecz także mógł być postrzegany przez autorów późnoantycznych, w tym zwłaszcza Simplikiosa, jako ἀνὴρ θεῖος lub przynajmniej jako osoba mająca pewne cechy właściwe tej postaci. Komentarz do *Encheiridionu* nie zawiera wprawdzie takich stwierdzeń wyrażonych wprost, na interpretację tę pozwala jednak szczegółowa analiza miejsc, w których przywoływany jest Epiktet. Przypisanie filozofowi stoickiemu choćby niektórych cech postaci ἀνὴρ θεῖος stanowiłoby dostatecznie uzasadnienie decyzji Simplikiosa, aby podjąć się komentowania *Encheiridionu*.

Tematem rozdziału trzeciego jest zagadnienie postępu moralnego w ujęciu Epikteta oraz Simplikiosa. Omówione zostały dwa funkcjonujące w starożytności modele, w ramach których mógł się dokonywać postęp moralny. Zgodnie z pierwszym nauka cnót ma charakter stopniowy, a człowiek poprzez edukację filozoficzną zbliża się do stanu idealnego. Drugi model zakłada istnienie nagłego przeskoku jakościowego, za sprawą którego człowiek całkowicie występny staje się natychmiast idealnym mędrce. Powyższe modele zostały w literaturze źródłowej zobrazowane odpowiednio metaforami choroby oraz tonięcia. Zgodnie z pierwszą proces edukacji filozoficznej podobny jest do zdrowienia, z drugą – do wynurzenia się osoby tonącej na powierzchnię wody. W rozdziale trzecim scharakteryzowane zostały stanowiska Epikteta oraz Simplikiosa

w kwestii rozumienia terminów $\pi\rho\kappa\omicron\pi\eta$ i $\pi\rho\kappa\omicron\pi\tau\omega\nu$ oraz określone metody, dzięki którym według obydwu filozofów można dokonać postępu moralnego.

Rozważania w rozdziale czwartym koncentrują się wyłącznie na analizie tekstu komentarza, trudnościach w jego interpretacji oraz stanie wiedzy Simplikiosa na temat filozofii stoickiej i twórczości Epikteta. Pierwsza część rozdziału dotyczy przyjętego przez obydwu myślicieli punktu wyjścia w edukacji filozoficznej, a następnie odnosi się do najważniejszych zagadnień etyki praktycznej: podziału na rzeczy zależne i niezależne od człowieka, charakteru namiętności oraz panowania nad wyobrażeniami. Ukazane zostały zarówno różnice w ujęciu powyższych zagadnień, jak i konsekwencje oraz problemy z nich wynikające. Następnie omówione zostało kluczowe dla filozofii Epikteta pojęcie $\pi\rho\alpha\acute{\iota}\rho\epsilon\sigma\iota\varsigma$, sposób jego funkcjonowania w komentarzu do *Encheiridionu* oraz reinterpretacja tego terminu dokonana przez Simplikiosa. Rozdział ukazuje również problemy wynikające z wyodrębnienia stoickich nauk etycznych z całości systemu filozoficznego oraz przeniesienia ich na grunt myśli neoplatońskiej.

W rozdziale piątym przedstawiam trzy możliwe sposoby interpretowania komentarza do *Encheiridionu*. Komentarz ten ma charakter wielowymiarowy i może być odczytywany jako egzegeza, protreptyk lub forma medytacji nad etycznymi naukami Epikteta. To ostatnie rozumienie wpisuje komentarz w tradycję filozoficznych ćwiczeń duchowych w ujęciu Pierre'a Hadota, jak również w koncepcję troski o siebie sformułowaną przez Michela Foucaulta. W rozdziale omawiam także na podstawie tekstu komentarza zagadnienie filozoficznej $\alpha\sigma\kappa\eta\sigma\iota\varsigma$ oraz jej znaczenia dla Epikteta i Simplikiosa. Równie ważne z perspektywy powyższych rozważań jest rozstrzygnięcie, czy komentarz był przeznaczony dla określonej grupy odbiorców i wykorzystywany w nauczaniu filozofii, czy też stanowił przede wszystkim rodzaj osobistych medytacji autora.

Zakres badań

Niniejsza książka obejmuje poniższe kwestie i problemy:

1. Przedstawienie sylwetki Simplikiosa, w tym hipotez dotyczących jego biografii, zwłaszcza znaczenia wydarzeń z 529 roku, wyjazdu do Persji oraz możliwych miejsc powrotu.

2. Dlaczego Simplikios jako jedyny spośród neoplatoników zdecydował się na komentowanie *Encheiridionu*, a nie innego tekstu o tematyce etycznej?

3. Jakie cechy miała postać charyzmatycznego nauczyciela filozofii oraz postać boskiego męża (ἀνὴρ θεῖος)? Czy obydwie te kategorie można scharakteryzować i oddzielić od siebie w sposób jednoznaczny i niebudzący wątpliwości? W szczególności zaś – w jaki sposób postrzegano Epikteta w późnej starożytności: czy na podstawie zachowanych tekstów możliwe jest określenie go mianem boskiego męża (czy przypisywano mu jakieś cechy charakterystyczne dla ἀνὴρ θεῖος), czy raczej był opisywany przede wszystkim jako charyzmatyczny nauczyciel filozofii lub może łączył w sobie cechy właściwe obydwu kategoriom?

4. W jaki sposób komentator zinterpretował myśl etyczną Epikteta? Czy jest to ujęcie nakierowane przede wszystkim na uwytklenie zgodności i harmonii etyki stoickiej z neoplatońską, czy też myśl Epikteta uległa w drodze egzegezy daleko idącym zmianom i przekształceniom, zwłaszcza wskutek oderwania wskazówek etycznych od ich uzasadnienia wynikającego ze stoickiej fizyki?

5. Czy w ujęciu Simplikiosa praktykowanie etyki stoickiej i wynikająca z tego wewnętrzna przemiana podmiotu może stanowić, jak to miało miejsce u samych stoików, właściwy cel działalności filozoficznej, czy raczej jest to jedynie konieczny wstęp do lektury i komentowania tekstów Arystotelesa i Platona?

6. Jakie miejsce zajmuje komentarz w tradycji starożytnych ćwiczeń duchowych? Czy celem egzegetycznej działalności Simplikiosa jest dydaktyka rozumiana jako objaśnianie wskazówek moral-

nych Epikteta i dostarczanie dla nich odpowiedniego uzasadnienia, czy też pisanie komentarza ma charakter autoteliczny i samo w sobie stanowi ćwiczenie duchowe, jak argumentuje Ilsetraut Hadot? Jakie formy przybiera owa filozoficzna praktyka duchowa i do kogo zachęta do takiej praktyki jest skierowana – do odbiorców komentarza czy raczej do samego autora?